

A Tolna megyei régészeti topográfiai kutatások vázlatos története*

A Tolna megyei régészeti topográfiai kutatások történetét időrendben tekintem át. Nem foglalkozom egyes települések, korszakok vagy objektumtípusok lelőhelykatasztert is tartalmazó, akár nyomtatott, akár kéziratos olyan feldolgoásaival, amelyeket nem előzőtt meg terepbejárás, nem említem továbbá a településrendezési tervekhez kapcsolódó, egy-egy település régészeti lelőhelyeit számba vevő örökségvédelmi hatástanulmányokat, mert ezekhez csak ritkán kapcsolódott terepbejárás. Az 1990 utáni, nagy felületű feltárásokat megelőző terepbejárások közül csak azokat említem, amelyekről adattári dokumentációt is találtam.

Bár a korszerű topográfiai munkák csak mintegy fél évszázadra nyúlnak vissza, néhány korábbi kezdeményezésről mégis meg kell emlékezni. Ezek között időrendben első helyre kívánkozok Egyed Antal dunaföldvári plébános 22 pontból álló, régészeti vonatkozásokat is tartalmazó 1829-es kérdőíve, amelyet Tolna megye településeinek küldött szét, feltehetően valamiféle nagyobb összefoglaló mű adatgyűjtéseként. A 10. kérdés így szól: "Találkoznak e a Határban, vagy környékében régi romladékok u. m. Templomok, Várak, Sánczok, Római emlék kövek, vagy szerszámok? mit tudhatni ezekről a Hagyomány után, jegyeztessenek fel, valamint a köz irások is másoltassanak le." A megye 107 települése közül sajnos csak 62 helység válaszai maradtak ránk, ám a kérdőív hasznáról így is elég egyetlen adat: a válaszok nem kevesebb, mint 28 középkori templom helyét örökítik meg, nem beszélve a felsorolt más lelőhelyekről.¹

Ugyancsak kérdőíves módszerrel dolgozott az ország dülőneveinek összegyűjtésén az 1860-as években Pesty Frigyes. Hét kérdése közül főleg az utolsó, a dülőnevek felsorolása és ezek magyarázata tartalmazza a legtöbb topográfiai vonatkozást. A helynévgyűjtés Tolna megyei régészeti vonatkozásainak esettanulmányából tudjuk, hogy Pesty Frigyes korában 95 község területéről 3300 dülőnév gyűlt össze (kb. 1 dülőnév/km²), ezek 75 konkrét régészeti lelőhelyre vagy leletre utaltak, 120 földrajzi név pedig elpusztult középkori falvakkal kapcsolatos.² Már kifejezetten a megye monográfiájának előmunkálataként készítette 88 pontos, a régészeti leletekről, lelőhelyekről is kérdést tartalmazó kérdőívét 1874-ben dr. Novák Sándor paksi orvos, neves régészeti gyűjtő, amelynek válaszai azonban sajnos nem maradtak ránk.³

A régészeti kutatásokra térve, Tolna megyében is úttörőnek számít Rómer Flóris munkássága, aki több gyűjtőútján is érintette a főként még feltűnő maradványokkal rendelkező római és középkori épületmaradványokat vagy rögzített jegyzetfüzetében érdekesebb leleteket.⁴ Bár nem járt be összefüggő területeket és nem gyűjtött össze szisztematikusan egyetlen objektumtípust sem, mégis elsőként szolgáltatott adatokat egy időben több lelőhelyről is.⁵ Jegyzőkönyveinek Tolna megyei vonatkozásaiból csak néhány elszórt adat került közlésre, főként a várak és a középkori templomok monográfiájában. Feljegyzéseinek kivonatát Gerecze Péter közölte Tolna vármegye műemlékeit taglaló jegyzékében. A lista számos ismert őskori földvárat, római kőépületet, középkori várromot és templomhelyet, valamint

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00003/12/2) támogatásával készült.

¹ Cserna – Kaczián 1986.

² Gaál – Kőhegyi 1974.

³ Gaál 1977, 7-8; Blóz 1998, 2-11.

⁴ Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Könyvtára, Rómer Flóris jegyzőkönyvei. Tolna megyére ld. különösen a XIX. füzetet.

⁵ Valter 1999, 10-11.

római feliratos követ, mérföldkövet és útrészletet tartalmaz, de előfordul benne több olyan objektum is, amelyet szakemberek közül egyedül – és nem egyszer utoljára – Rómer látott még értelmezhető állapotában.⁶

Tolna megyében valamely korszak vagy terület lelőhelyei megismerésének igényével a múzeumalapító Wosinsky Mór lépett fel először, ráadásul egy személyben azonnal csaknem a teljes megye őskortól a honfoglalásig terjedő korszakaiból származó lelőhelyeinek összegyűjtésére törekedve. A készülő megyemonográfia adatgyűjtéseként az apát-régész 1891-ben az alispánon keresztül a megye összes falvához eljuttatott egy a határban talált régészeti leletek és az ismert lelőhelyek iránt érdeklődő nyomtatványt.⁷ A kérdésekből kiviláglik, hogy Wosinsky milyen objektumtípusokról remélt tájékoztatást. Az 1. pont alapján a régészeti vonatkozású földrajzi neveket szerette volna kiszűrni, a 3. kérdés különböző korú csontvázas temetők, a 4. urnatemetők, az 5. halomsírok, a 6. különböző korú földvárak, a 7. kérdés pedig kőépületek, illetve téglasírok iránt érdeklődött, míg a 2. kérdés általánosságban szólt cserepekről, kőszekőkről, fémtárgyakról.⁸ Terepbejárásairól így ír: "Nem maradt tehát egyéb hátra, mint hogy községről községre, dűlőről dűlőre barangolva, egymagam kutassam át az egész megyét, hogy anyagot gyűjthessek a megye őskorának megírásához."⁹ A lakosságtól származó adatok is hozzájárultak ahhoz, hogy Wosinsky monográfiájában az egyes régészeti korszakok összefoglalásának végén elhelyezett lelőhelykataszter a kor színvonalához képest egyedülállóan magas színvonalú, műve máig szinte minden megyei vonatkozású kutatás kiindulópontja. Bár régészeti tevékenységéről számos értékelés született, az általa leírt lelőhelyek számát tudomásom szerint eddig nem összesítették. Saját számításaim szerint az egyes fejezetek végén elhelyezett lelőhelykataszter 77 újkőkori, 131 bronzkori, 54 kelta, 119 római, 41 népvándorláskori (germán és avar), végül 13 honfoglalás- és kora Árpád-kori, azaz összesen 435 lelőhelyet tartalmaz. A több korszakú lelőhelyek miatti átfedéseket is figyelembe véve Wosinsky kb. 350-400 lelőhelyet járhatott be vagy gyűjtött róluk adatokat. Az egyes korszakokhoz tartozó lelőhelyeket a kötetekhez mellékelt két, 1:225.000 léptékű összesítő térképen mutatta be, amelyeken a jelölések mellett az egyes lelőhelyneveket, dűlőneveket is feltüntette. A római koros térképen az általa megállapított, illetve a valószínűsített római utak nyomvonalát is bemutatta.¹⁰

Az 1950-es évekig hosszú évtizedekig nem tudunk régészeti terepbejárásokról a megyében. Egyetlen kivételként említhetjük meg Papp István tamási esperes-plébánost (1892-1970), aki a második világháború előtt egyházi források és saját kutatásai alapján felkereste és leírta az egykori tamási járás mintegy tucatnyi elpusztult középkori templomának helyét.¹¹

Mielőtt az 1960-as évektől megélnék a topográfiai kutatásokra rátérnék, meg kell említeni Éri István sárközi kutatásait, amelyről sem a szekszárdi múzeum, sem a Nemzeti Múzeum nem őriz dokumentációt és közgyűjteménybe jutott hagyatékában sem található róla feljegyzés.¹² Éppen a dokumentálatlanság miatt érdemes idézni, hogyan emlékezett erre a vele készített életinterjúban: "Méri István roppant módon szorgalmazta a terepbejárást. Ezért választottam én ki a dunántúli Sárközt, nagyjából Szekszárdtól Bátaszékig. 23 elpusztult falu nevére volt tudomásunk, pontos helyükről azonban csak nagyritkán. 1954-55 tavaszi-őszi időszakában egy-egy hétre felpattantam a Nemzeti Múzeum egyik szolgálati kerékpárjára, felszálltam az akkor még közlekedő dunai kofahajó esti járatára, és hajnalra már ki is kötöttem valahol. (...) Nekem azonban Szekszárdról előbb ki kellett karikáznom a dűlőutakon

⁶ Gerecze 1906, 889-900.

⁷ Gaál 1977, 9.

⁸ K. Németh 2005, 133-134.

⁹ Wosinsky 1896, I. 2.

¹⁰ Wosinsky 1896, I. 172-203, 369-512, 563-618, II. 755-803, 864-1033.

¹¹ Papp 2000, passim.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára XIV/67. Köszönöm Hermann Istvánnak a szíves tájékoztatást.

a tethely környékére, majd sétálgattam föl és alá a friss szántásban, leleteket keresve. Elég sokáig tartott a kint dolgozóknak megmagyarázni, hogy nem valami szántásellenőr vagyok, hanem régi cserepeket gyűjtök (...). Sajnos ezt a szorgos munkát már nem publikáltam (...)."¹³ Apró érdekességként jegyzem meg, hogy kétségtelenül Éri Istvánt említi egy a gemenci erdőben szolgáló erdész visszaemlékezése, aki 1955-ben egy fiatal régészt kalauzolt az egykori Asszonyfalva középkori falu templomromjára épült szonfovai erdészháznál.¹⁴

A korszerű topográfiai munkák megkezdése Tolna megyében Torma István nevéhez fűződik, aki 1961 és 1964 között a Kapos, a Koppány és a Sió-völgyét és azok mellékvölgyeit járta be, a környék őskori településtörténetét feldolgozó szakdolgozata elkészítéséhez,¹⁵ az MTA Régészeti Kutató Csoportja támogatásával. A 6 évad 83 terepen töltött napja alatt a tamási és a dombóvári járás 29 településének (Belecska, Csibrák, Dombóvár, Döbrököz, Dúzs, Értény, Felsőnyék, Fürged, Gyöng, Gyulaj, Högyész, Iregszemcse, Keszöhidegkút, Kocsola, Koppányszántó, Kurd, Magyarkeszi, Nagykönyi, Nagyszokoly, Ozora, Pári, Pincehely, Regöly, Szakály, Szakcs, Szárazd, Tamási, Tolnanémedi, Újireg) határában 353 lelőhelyet írt le terepbejárás naplóiban, többségükben első alkalommal. Munkája során a nagyobb vizek partjainak alapos bejására törekedett, ezért több, kisebb patak völgyet nem kutatott át. Minden napló végén felsorolta az egyes régészeti korokhoz és kultúrákhoz tartozó, valamint a jellegtelen leleteket szolgáltató, pontosításra szoruló lelőhelyeket. Tervbe vette Dombóvár, Lápafő, Nak, Szakcs és Várong határának bejárását is, de erre nem maradt ideje. Kiegészítő terepbejárásokat a későbbiekben is végzett.¹⁶

Csorba Csaba 1969 tavaszán és őszén három héten át a Sárvíz völgyében végzett terepbejárást, régészet szakos szakdolgozatához a középkori településhálózatot kutatva. Munkáját az MTA Régészeti Intézete támogatta. A talált lelőhelyek részletes adattára kéziratban szakdolgozatában található meg, az ebben említett térképmelléklet azonban sajnos nem maradt fenn. A korszakokként rendezett adattárban a beszámozott 81 lelőhely közül Bikács 7, Kajdacs 15, Kölesd 4, Medina 10, Nagydorog 7, Pálfa 8, Sárszentlőrinc 10, Sióagárd 2, Szedres 12, Tengelic 6, Tolna pedig 2 lelőhellyel részesedik.¹⁷ Szakdolgozata alapján készített tanulmánya három időmetszetben – Árpád-kor, későközépkor, török kor – földrajzi sorrendben, délről északra haladva tekinti át az egyes lelőhelyeket.¹⁸

A nem hivatásos kutatók közül időrendben legkorábbra Csanády György (1930-1996) Bátaszék környékén végzett terepbejárásai kíváncsoknak, aki mórági, majd bátaszéki orvosként az 1960-as évek második felétől járta lakóhelye szűkebb környékének határát. Már egy 1970-ben készített helytörténeti pályázatra a lengyeli kultúra 6 mórági, 5 bátaszéki és 1-1 alsónyéki, várdombi és bátai lelőhelyét gyűjtötte össze,¹⁹ Bátaszék 1995-ben megjelent monográfiájában pedig korszakok szerint rendezve mutatta be a város környékének őskori és római kori lelőhelyeit, összefoglaló térképén 7 bátaszéki, 1 alsónyéki, 2 bátai, 2 mórági, 1 mőcsényi és egy várdombi lelőhely szerepel.²⁰

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy 1981-ben megjelent a megye földrajzi neveit összegyűjtő kötet, amely nélkülözhetetlen a terepi kutatások során, nemcsak a lelőhelyek nevének tisztázásában, de a névanyag régészeti vonatkozású részének jelentős aránya miatt is. A Tolna megyei helynevek régészeti hasznosításának lehetőségeit Gaál Attila és Köhegyi Mihály elemezte, a kötet megjelenése után három évvel. Számításaik szerint a megye 19048

¹³ Kaiser 2005, 35-36.

¹⁴ Hódi 2002, 325-326.

¹⁵ Torma 1964.

¹⁶ Torma 1961-1964.

¹⁷ Csorba 1970, 225-246.

¹⁸ Csorba 1972.

¹⁹ Csanády 1995, 43. 3. jegyzet.

²⁰ Csanády 1995, a térkép: 75.

földrajzi nevének 3%-a (571 név) tartalmaz régészeti adatokat, községenként átlagosan tehát 3-10 ilyen információval számolhatunk.²¹

1981-1982-ben Gaál István Lengyel, Závod és Szálka térségében neolitikus telepek felderítésére végzett terepbejárásokat, de ezekről részletes dokumentáció nem készült.²²

Az 1980-as évek második felében a tervezett Tolna megyei régészeti topográfiahoz a szekszárdi járás területén (Alsónyék, Bogyiszló, Decs, Fadd, Öcsény, Sárpilis, Sióagárd) a megyei múzeum régészei végeztek terepbejárásokat. A munkákról a múzeum adattárában nem található dokumentáció, a felderített lelőhelyek a múzeum topográfiai térképeiről ismertek, Bogyiszló határából 11, a Sárközből pedig 49 lelőhely került feltüntetésre. Mivel erről a munkáról eddig nem jelent meg publikáció, szükségesnek tartottam kissé részletesebben szólni róla. Az adatokat a múzeum éves munkaterveiből és jelentéseiből, valamint a Régészeti Intézettel folytatott levelezésből merítettem. A munkák előkészületei 1983-ban kezdődtek, ebben az évben mutatókartonok készültek és 1984-re is tervezték topográfiai kartonok és mutatókartonok készítését "a megye régészeti topográfiájának előmunkálataként".²³ Az 1986-ban kezdődő ötéves időszakra a volt szekszárdi járás területének bejárását tervezték.²⁴ 1986-ban "a Sárköz térségében megélénkült meliorizációs munka a tervezettnél több helyen tett szükségessé azonnali terepbejárást". A térképek hiánya miatt a tervezett 10 napos bejárást nem Sióagárd területén, hanem Bogyiszló határában és a Sárközben, Öcsény, Decs és Sárpilis határában végezték, Gaál Attila, Rosner Gyula, Szabó Géza és Zalai Gaál István részvételével. 1987 tavaszi és őszi időszakára 10-10 napos terepbejárást terveztek az említett 3 sárközi falu területére és be kívánták fejezni Bogyiszló határának bejárását.²⁵ Ebből az időjárás és mezőgazdasági viszonyok miatt csak 10 nap valósult meg, ezalatt befejezték Bogyiszló kül- és belterületének, valamint Öcsény és Decs külterületének bejárását, azzal, hogy itt vannak még 1988-ban adatpontosítás végett újra bejárando határrészek. Sárpilis határának 10%-át is bejárták, de mindhárom sárközi község belterületének átnézése ekkor még vissza volt. Ebben az évben szondázó ásatás nem volt, de fúrásmintákat vettek Öcsény–Szigetpusztán. A munka támogatásaként a Régészeti Intézet 1300 tételnyi szakirodalom bibliográfiai feltárását végezte el, az irodalmi kartonokból kb. 250 darab készült el, de a korábbi években elkészült irodalmi kartonokkal ennek az adatgyűjtésnek a készültségi fokát 50-60%-osra becsülték. Oklevélgyűjtés csak minimális mértékben folyt, 20-30 oklevelet dolgoztak fel. A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyveinek Tolna megyei vonatkozású átnézését 1988-ban tervezték megkezdeni. A szekszárdi múzeum 1988-ra szezononként 3 régész számára 5-5 nap bejárást tervezett "a volt szekszárdi járáshoz tartozó falvak területén", bejárva Öcsény és Decs elmaradt területeit, továbbhaladva Sárpilis, Alsónyék és Bátaszék határában. Szondázó ásatást terveztek Öcsény–Szigetpusztán, valamint Várdomb–Sertéstelep és az Újbereki Állami Gazdaság között, ahol korábban több, apró népvándorláskori telepnym került elő.²⁶ 1989-ban a terepbejárások Fadd külterületén folytak, két szezonban, összesen 10 napig. A topográfiai munkák keretében Szabó Géza szondázó feltárásokat végzett 3 lelőhelyen (Sióagárd–Gencs; Sióagárd–Vermeshegy; Szekszárd–Pacsirtadomb). A raktári anyag fotózását a múzeum munkatársainak segítségével a Régészeti Intézet fotósa, Kádas Tibor végezte, 1989-ig 1147 tárgyról készült egyedi felvétel, 5457-ről pedig táblafotó.²⁷ Az Intézet 1989-ben elvégezte a Nemzeti Múzeum Adattára Tolna megyei lelőhelyeinek

²¹ Gaál – Kőhegyi 1984.

²² Munkaterv 1981–1985, 1986, 3; Zalai Gaál István közlése.

²³ Munkaterv 1984, 6, 35; Munkaterv 1985, 5.

²⁴ Munkaterv 1981–1985, 1986, 41-42.

²⁵ Munkaterv 1987, 6, 33.

²⁶ WMMM Irattár 177/1987. Torma István levele Gaál Attilának, 1987. november 30., Gaál Attila levele Torma Istvánnak, 1988. január 8.; Munkaterv 1988, 7, 34-35.

²⁷ Munkaterv 1990, 3-4, 20.

feldolgozását és lemásoltatta a szekszárdi múzeumból hiányzó dokumentációkat.²⁸ 1991-ben Bölske és Madocsa térségében végeztek terepbejárásokat, melyhez több lelőhely szondázó kutatása járult. A régészeti gyűjtemény tárgyainak fotózása folytatódott, összesen 9520 tárgyról készült felvétel. 1992-re a déli autópálya Dombóvártól a tervezett bogyszlói Duna-hídig húzódó nyomvonalán terveztek terepbejárást külső közreműködők bevonásával, több hónapos időtartamban.²⁹

A Tolna megyei régészeti topográfia előmunkálataként kezdte meg 1981-ben Miklós Zsuzsa a megye őskori és középkori földvárainak szisztematikus összegyűjtését, amelyek megismerésében kiemelkedő szerep jutott a légi fotók összegyűjtésének, később pedig készítésének is. A várakat terepbejárással azonosította, majd fel is mérte őket, 8 várnál végzett szondázó kutatást, 4 Árpád-kori földvárat pedig teljesen fel is tárt monográfiája 2007-es megjelenéséig. 77 objektumról igazolta azok vár voltát – közülük 31 középső vagy késő bronzkori, 46 pedig az Árpád-kor és a kuruc kor közé keltezhető –, további 21 bizonytalan korú vagy rendeltetésű objektumot vett számba.³⁰ Kutatásai során a várkutatás "melléktermékeként" természetesen számos másféle lelőhelyet is talált, ezek közül kiemelkedik több elpusztult középkori templom alaprajzának megörökítése és a középkori várak – főként a kisméretű Árpád-kori földvárak – környezetében fekvő faluhelyek azonosítása.

Szintén az 1980-as években terjesztette ki kutatásait a teljes hazai római limesszakasz lelőhelyeire Visy Zsolt. Ennek során monográfiája 2000-es megjelenéséig a Duna mentén Dunaföldvártól Bataig végzett terepbejárásokat is. A megyében 20 őrtorony és 6 erőd vagy tábor helyét lokalizálta, továbbá 13 őrtorony valószínűsíthető helyét is meghatározta.³¹

Csizmadia Gábor 1990-ben a pécsi tanárképző főiskola régészeti specializációján beadott szakdolgozatához 33 lelőhelyet járt be Paks környékén az ezt megelőző években. 10 lelőhely Paks, 8 Paks–Dunakömlőd területére, 6 Dunaszentgyörgy északi, 9 pedig Bölske nyugati határába esik. A jellegzetes felszíni leleteket foto- és rajztablákba rendezte, a dolgozathoz egy a különböző korokat különböző jelekkel feltüntető összesítő térképet mellékel. A munkát földrajzi és kutatástörténeti bevezetés és településtörténeti összegzés egészíti ki.³²

Zalai Gaál István 1991-ben a Völgység Bonyhád és Bataaszék között húzódó részének terepbejárását vette tervbe. Munkája első öt évében a Lajvér-patak völgyének Mórág–Tüzködomb és Bataaszék közti szakaszát kívánta bejárni.³³ Szóbeli közléséből tudom, hogy munkája objektív okokból nem valósult meg.

Ódor János Gábor 1992 és 1994 között szülővárosa, Simontornya határát járta be a település régészeti topográfiájának elkészítése céljából, amelynek során 4 szezonban, 17 nap alatt 31 lelőhelyet azonosított, ezen kívül a szomszédos Pálfa határában is talált egy, a Fejér megyei Sáregres határában pedig további 6 lelőhelyet.³⁴

Bölske határának régészeti lelőhelyeit 1994-ben Szabó Géza és Szécsi Attila gyűjtötte össze. A 154 azonosított lelőhely a korábbi szakirodalom, helyi gyűjtők adatai és terepbejárások révén vált ismertté. A belterületről közölt 110 lelőhely között több összetartozó lelőhely is található. A bel- és külterületi lelőhelyeket külön térképvázlaton mutatták be. A lelőhelykataszter után korszakok szerint adták közre a falu határából ismert szórvány leleteket is.³⁵

²⁸ WMMM Irattár 48/1989, 87/1989.

²⁹ Munkaterv 1992, 2-3, 27.

³⁰ Miklós 2007.

³¹ Visy 2000, 85-105. és 21-27. térkép.

³² Csizmadia 1990.

³³ WMMM Irattár 27/1991.

³⁴ Ódor 1992–1994.

³⁵ Szabó – Szécsi 1994.

Csiszér Antal – azóta a szekszárdi múzeum gyűjteménykezelője – 1995-ben kéziratos helytörténeti pályamunkájában dolgozta fel a lakóhelyén, Aparhanton és szűkebb környékén saját maga által bejárt, a neolitikumtól a római korig terjedő lelőhelyeket, leírásukat a korszak jellemzésébe illesztve. A 8 korszak 16 lelőhelyét – amelyek közül egy-egy Bonyhád, illetve Izmény határába esik – korszakonként külön elterjedési térképen mutatta be, 11 rajzos táblán pedig a jellegzetes leleteket közölte.³⁶

Czövek Attila 1994-ben kezdte meg Fadd határának terepbejárását. 117 napot töltött terepen, a teljes területet legalább kétszer bejárta, egyes helyeken 10-15, de akár 40-50 alkalommal is megfordult. Nemcsak a víz parti területeket, hanem minden bejárható területet átkutatott. 2000-ben Szegeden megvédett szakdolgozatában 13 bel- és 48 külterületi lelőhelyet dolgozott fel, elsősorban a falu határának északi részéből (tehát a Faddhoz tartozó Dombori, illetve a folyószabályozás előtt a Duna jobb partjához tartozó Várszeg területét nem vizsgálta). A szakdolgozat egyik különlegessége a ritkán olvasható módszertani rész, amelyben a terepbejárás során alkalmazott módszerek mellett a lelőhely fogalmára is kitér. Szintén ritkaság, hogy a részletes természetföldrajzi kép (fekvés, földtörténeti kialakulás, geomorfológia, vízrajz, talajok, élővilág), a településtörténeti összefoglalás és a lelőhelykataszter mellett a lelőhelyek korszak szerinti mutatóját is összeállította, a bel- és külterületi lelőhelyek összesítő térképe mellé pedig 4 korszak szerinti térképet (kelta kor, római kor, avar kor, középkor) is mellékelte. A szakdolgozatot a leletek leírása, 2 terepi és egy tárgyfoto tábla, valamint 28 rajztábla egészíti ki.³⁷ A szerző kutatásait azóta kiterjesztette a Duna árterének a Tolnai-Duna és a paksi atomerőmű közti szakaszára is, a faddi lelőhelyekkel együtt jelenleg kb. 130 lelőhelyet tart számon. Czövek Attila a fentiek mellett múzeumi munkatervébe illesztve a Völgységi-patak, illetve a Sió és a Sárvíz A várkutatás "melléktermékeként" mente terepbejárását is végzi.

Tolna megyében a légirégészeti kutatások megkezdése Otto Braasch nevéhez fűződik, aki a pécsi egyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékével együttműködve 1994 óta végez légi fotózást. Az általa készített több mint 10000 felvétel között számos Tolna megyei vonatkozású is található, elsősorban a Kapos völgyéről, a Duna mentéről, valamint Tolna megye Fejér és Somogy megyékkel határos részeiről.³⁸

Kiss Tünde a Sió-völgy 29 késő kelta és kora császárkori települését gyűjtötte össze szakdolgozatában. A Tolna megyébe eső alsó, Bikáctól Szekszárdig terjedő szakasról 9 lelőhelyet közölt, közülük 6 lelőhelyen (Bikács, Harc, Kölesd, Nagydorog és Sióagárd határában) terepbejárást is végzett 1995-ben és 1996-ban. Szakdolgozata 2000-ben nyomtatásban is megjelent.³⁹

Patton Gábor 1998-ban megvédett, Elpusztult középkori kolostorok Baranya és Tolna megyékben című történelem szakos szakdolgozatához terepbejárást végzett két Tolna megyei középkori lelőhelyen is (Bonyhád–Iván, Cikó–Széplak).⁴⁰

Bertók Gábor 1998 és 2000 között, a Régészeti Intézet munkatársaként a Torma István által bejárt Kapos és Koppány mentén végzett terepbejárásokat. Azokat a lelőhelyeket kereste fel, amelyekről légi fotót talált a Pécsi Légirégészeti Tékában, illetve maga is készített ilyeneket. 2000-ben 13 falu (Belecska, Dalmand, Felsőnyék, Gyulaj, Kocsola, Kurd, Nagykónyi, Pincehely, Regöly, Szakcs, Szárazd, Tamási, Tolnanémedi) határában 28 légi fotózott lelőhelyet járt be, további 10 lelőhelyről pedig felvételeket készített, de nem járta be őket.⁴¹

³⁶ Csiszér 1995.

³⁷ Czövek 2000.

³⁸ Szabó Máté szíves közlése.

³⁹ Kiss 2000, 380-383.

⁴⁰ Patton 1998.

⁴¹ Tolna megyei jelentéseit ld. RKM 2000 (2001) 97-98, 123-124, 137, 145, 164, 168, 183, 191-192, 197-198, 206-207, 216, 219.

1999 és 2000 folyamán, 4 évadban nagyjából ugyanezt a területet jártam be középkori lelőhelyek után kutatva. Szakdolgozatomban 15 mai község (Értény, Felsőnyék, Fürged, Iregszemcse, Koppányszántó, Magyarkeszi, Nagyszokoly, Ozora, Pári, Pincehely, Regöly, Szakály, Tolnanémedi, Tamási) határában 140 – részben új – középkori régészeti lelőhelyet vettem számba.⁴²

Mivel önálló tanulmány is született róla, itt csak röviden említtem meg, hogy a Decs határában fekvő 21 hektár nagyságú középkori Ete mezőváros Miklós Zsuzsa és Vizi Márta által vezetett komplex régészeti kutatásának keretében 1997 és 2000 között összesen 17 nap alatt elvégezték a lelőhely nagy részének intenzív terepbejárását is, 416 darab 20 x 20 méter nagyságú négyzet felszíni leleteinek összegyűjtésével. A négyzetekből előkerült leletanyag súlyát jelző különböző nagyságú gúla jól szemléltetik a mezőváros középső részének leletintenzitását. A kutatásból eddig az előkerült kályhacsempeléletek elemzése készült el.⁴³

A Tolna megyei középkori templomok felkutatását 1997-ben kezdtem meg és máig a középkori megye területén – sokszor mások segítségével – több mint 100 középkori templom koordinátáit tisztáztam célzott terepbejárásokkal.⁴⁴ Egyházi topográfiai kutatásaim módszertani tapasztalatairól önálló tanulmányban is beszámoltam.⁴⁵

Az M6-os autópálya 90 kilométer hosszú Tolna megyei szakasza és a hozzá vezető kisebb utak terepbejárását a megyei múzeum munkatársai végezték Dunaföldvár, Bölske, Paks, Dunaszentgyörgy, Tengelic, Fadd, Tolna, Szekszárd, Öcsény, Sárpilis, Alsónyék és Bátaszék határában. 2001-ben 32 lelőhelyet találtak,⁴⁶ ez a szám 2004-ig a nyomvonalváltozásokat kísérő kiegészítő bejárások révén 43-ra nőtt.⁴⁷ A nyomvonal térségében 2001-ben az ELTE Régészettudományi Intézetének munkatársai 55 lelőhelyről készítettek légi fotókat.⁴⁸ Az autópálya-építéshez kapcsolódva 2006-ban több, nyomvonalas terepbejárás is folyt: a Bátaszéket északról elkerülő, illetve az Öcsényt elkerülő utak nyomvonalán 6, az 55. számú főút Tolna megyei szakasza korszerűsítési munkáinak nyomvonalán 3, az 56. számú főút Bátaszék és Bába közti szakasza rekonstrukciójához kapcsolódó bejárás során pedig 2 lelőhelyet találtak.⁴⁹ Ódor János Gábor 2001-ben egy Sárszentlőrinc–uzdi leletmentés kapcsán a környék Sió menti részén azonosított több lelőhelyet.

Czajlik Zoltán 2001 óta végez légi felderítéseket Tolna megye fölött (az ELTE 1993 óta), az általa talált lelőhelyek száma 100 és 200 közé tehető.⁵⁰ A légi fotós lelőhelyek egy részének terepbejárással történő ellenőrzését 2006 és 2008 között végezte. Légi fotós kutatásairól a Régészeti Kutatások Magyarország hasábjain ad közre rendszeresen rövid beszámolót. 2005-2006-ban Szakcstól délre, Iovia római városa közelében, Szakcs és Dalmand határában, a Leperdi-patak völgyében 3 telepet fedezett fel a levegőből, amelyeket terepen is azonosított. Ennek fontos tanulsága, hogy míg a légi fotókról ismert két szakcsi lelőhelyen kis mennyiségű, jellegtelen kerámia jelentkezett, addig a lelőhelyek között talált, intenzív középkori lelőhely a légi fotókon nem mutatkozott, a dalmandi telepnél pedig a felszíni kutatás alapján nem lehetett meghatározni a légi fotókon látható árkok funkcióját, a félig földbe mélyített épületek korát és a begyűjtött római téglák hovatartozását.⁵¹ Ugyancsak ő Czövek Attilával együtt két helyszínen is végzett kisebb területre kiterjedő, intenzív, terepbejárást is tartalmazó kutatást 2009-ben. Bába-Öreghegyen az úrfotón felfedezett 9

⁴² K. Németh 2001.

⁴³ Vizi 2011.

⁴⁴ K. Németh 2011a, 24.

⁴⁵ K. Németh 2011b.

⁴⁶ WMMM Rég. Ad. 673-2002.

⁴⁷ WMMM Rég. Ad. 821-2005, 822-2005.

⁴⁸ WMMM Rég. Ad. 671-2002.

⁴⁹ WMMM Rég. Ad. 862-2007; 835-2006; 836-2006.

⁵⁰ Czajlik Zoltán szíves közlése.

⁵¹ Czajlik et al. 2008, 127-129.

halomsír közül az egyik helyén fémdetektoros és magnetométeres kutatást végeztek,⁵² Harc–Janyapuszta-Gulyajáró kelta település légi fotózása, magnetométeres kutatása és intenzív, négyzethálós terepbejárása, valamint részleges feltárása kapcsán pedig áttekintették a szűkebb környéknek a Sió és Sárvíz-mentén fekvő kelta lelőhelyeit is.⁵³

Szabó Máté 2008-ban három falu, Nak, Lápafő és Várong határa érintkező részének régészeti topográfiáját készítette el. A Várongi-árok, az Attala-Inámi-vízfolyás és a Nosztányi-árok mentét vizsgálta, 21 – négy kivételével új – lelőhelyet azonosítva a külterületek víz menti részein. Módszertani szempontból fontos, hogy 2007-2008-ban saját légimfelderítést is végzett, ennek megfelelően munkájában külön fejezetet szentelt a légi fotózással felderített lelőhelyeknek, így kiemelten négy, újonnan megtalált soros temetőnek. Terepbejárásait térinformatikai támogatással végezte, a légi fotós lelőhelyek térképre illesztett állományát PDA-n vitte magával a terepre a minél pontosabb lelőhely-azonosítás érdekében. A szakdolgozat az őskori lelőhelyeknek csak a leírását tartalmazza, az értékelő rész a római kortól a kora újkorig terjedő időszakra terjed ki.⁵⁴

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum térinformatikusa – ma a Pazirik Informatikai Kft. ügyvezetője –, Balogh András 2008-ban és 2009-ben bedigitalizálta a múzeum topográfiai térképein szereplő lelőhelyeket, térinformatikai adatbázis létrehozása céljából. A Tolna Megyei Lelőhelykataszter (TMLK) munkanevet viselő, azóta nem frissített adatbázis 2072 lelőhelyet tartalmazott, amely kiegészítésre került a térképeken nem szereplő, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által azonban nyilvántartott 308 lelőhellyel. Ennek az állapotfelmérésnek is köszönhetjük, hogy hozzávetőlegesen ismerjük Tolna megye régészeti lelőhelyeinek számát és azok elterjedését, a térinformatikai alkalmazás segítségével pedig számos, a lelőhelyek megoszlásának természetföldrajzi és kutatástörténeti összefüggésére figyelhetünk fel.

A Pécsi Tudományegyetem kutatócsoportja Lóki Róbert és Szabó Máté vezetésével 2008 és 2011 között a világörökségi helyszínné nyilvánítani kívánt római rupa be nem épített lelőhelyeit – így annak Tolna megyei szakaszát is – járta be Visy Zsolt korábbi katalógusa alapján, amelynek során nemcsak a korábról ismert lelőhelyeket ellenőrizték, de újakat is találtak.⁵⁵

Bibor István 2011-ben és 2012-ben lakóhelye, a Kapos menti Pincehely határának vízparti lelőhelyeit járta be a szegedi egyetemen megvédett régészeti BA szakdolgozataként. A 28 ismert lelőhely mellett 17 újat is lokalizált. Az ismert lelőhelyek közül tizenegyet a fedettség vagy beépítettség miatt nem tudott bejárni, ezeket külön fejezetben tárgyalta. Nagyobb, több korszak leleteit tartalmazó lelőhelyeken a leleteket a mezőgazdasági parcellák szerint elkülönítve gyűjtötte össze, így a lelőhelyeken belül pontosabban különítette el a különböző kultúrákat. Az adatokat térinformatikai rendszer segítségével dolgozta fel, az összesítő térkép után topográfiai térképeken és azonos kivágatban melljük helyezett Google Earth felvételeken mutatta be az egyes lelőhelyek elhelyezkedését. A leletekről 41 fotótáblát készített.⁵⁶

Dákó Balázs 2014-ben a pécsi egyetem történelem szakán megvédett BA szakdolgozatában a kb. 7 kilométer hosszú Murgai-víz mentén, Murga, Felsőnána és kisebb részben Kéty határában 2012-2013-ban általa azonosított 14 lelőhelyet ismertette, közülük 9 új lelőhely. A lelőhelyeket digitálisan szerkesztett térkép-kivágatokon mutatta be, számos terepi fotót is mellékelte, a leleteket fotótáblába szerkesztette.⁵⁷

⁵² Czajlik et al. 2012, 64, 74. Plate 3.

⁵³ Czajlik et al. 2010.

⁵⁴ Szabó 2009.

⁵⁵ Lóki – Szabó – Visy 2011, 84-96.

⁵⁶ Bibor 2013.

⁵⁷ Dákó 2014.

Említésre méltó, hogy több településen is él olyan lelkes kutató, aki több-kevesebb lelőhelyről régészeti anyagot gyűjtött és megfelelő szakmai segítséggel adatai a község vagy egy környék régészeti topográfiájának alapjait is jelenthetik. Mivel ezek hivatalosan nem létező gyűjtemények és nem rendszeres régészeti topográfiai kutatás keretében keletkeztek, továbbá gyakran semmilyen dokumentáció nem tartozik hozzájuk, ezért itt csak röviden említem meg őket. Rendezettsége miatt kiemelkedik közülük a már említett Csiszér Antal gyűjteménye, aki lakóhelye, Aparhant tágabb környéke lelőhelyeinek első rendű ismerője, Szécsi Attila bölcskei anyaga, amely alapjául szolgált a falu lelőhelyei összegyűjtésének is, valamint Tarczal János helyismerete, aki évtizedek óta járja szülőfaluja, Madocsa és a környező területek lelőhelyeit. Hasonlóan jó terepismerettel rendelkező gyűjtők több faluban is élnek, akik olykor igen fontos adatokat osztanak vagy osztottak meg a szakemberekkel, de az intézményes örökségvédelemmel való kapcsolatuk nem mindig kiegyensúlyozott.

Az időrendben áttekintett kutatástörténet rávilágít, hogy koronként változott a topográfiai jellegű kutatások célja, indíttatása. Az 1960-as években induló első kutatások még kisebb tájak tallózó feltérképezését szolgálták (Kapos–Koppány–Sió-völgy; Sárvíz-völgy). Az 1980-as években kezdődött meg egyes objektumtípusok (római limes lelőhelyei; őskori és középkori várak) terepen történő összegyűjtése. A topográfiai munkák az 1990-es években kaptak új lendületet. Ekkor készült több település határának régészeti topográfiai feldolgozása, nem ritkán szakdolgozat formájában. Ezekben közös, hogy általában tartalmazznak rövid természetföldrajzi leírást, kutatástörténeti áttekintést, valamint a lelőhelykataszter alapján hosszabb-rövidebb településtörténeti értékelést, de a lelőhelyek és a leletek bemutatása már korántsem tekinthető egységesnek. A 2000-es évek végétől készült topográfiai munkák szerzői – jellemzően szakdolgozatok – már térinformatikai módszereket (is) használtak.

A Tolna megyei régészeti topográfiai munkák között több, módszertani szempontból figyelemre méltó kutatás is akad. A hazai topográfiai munkák egyik irányítója, Torma István itt végezte szakdolgozati terepbejárásait. A kezdetektől kiemelt figyelmet kapott a légi fotózás (Bertók Gábor, Otto Braasch, Czajlik Zoltán, Miklós Zsuzsa, Szabó Máté) és a légi fotón talált lelőhelyek terepi felkutatása. Néhány lelőhelyen intenzív, négyzethálós kutatás folyt (Decs–Ete; Harc–Janyapuszta-Gulyajáró). Több magángyűjtő, terepet is járó amatőr kutató gazdagította a tudományt, ráadásul a megye azon részein, amelyeket a szervezett topográfiai munkák jobbára elkerültek.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Tolna megye területén számos kisebb-nagyobb, többnyire a kutatók személyes érdeklődése által irányított topográfiai jellegű munka folyt, készítési idejüktől és készítőjük személyétől függően igen eltérő színvonalon, ráadásul ezek között több, pusztán említésből ismert, nem dokumentált vagy hiányos dokumentációjú kutatás is akad. Több példa van az egy kutató által egy település határát feldolgozó terepbejárásokra (pl. Aparhant, Fadd, Paks, Pincehely, Simontornya), ritkábban több falu nem teljes határát vagy kisebb földrajzi egységeket (Murgai-víz, Nak-Lápafő-Várong) járták be. Az egyes objektumtípusok közül teljességre törekvő feldolgozása készült az őskori és középkori váraknak, a római limeshez kapcsolódó objektumoknak és a középkori templomoknak. A nagyobb természetföldrajzi tájegységek közül legalább egyszer extenzív terepbejárás érintette Külső-Somogy, a Sárvíz mente és a Sárköz területét, valamint intenzívnek mondható a Duna mente szűkebb sávjának kutatottsága is. A megyei múzeum személyi erőforrásai a szisztematikus terepbejárásokat hosszabb távon nem tették lehetővé, a múzeum által az 1980-as évek második felében az Intézet támogatásával végzett topográfiai munka (szekszárdi járás) a rendszerváltás környékén félbemaradt.

Köszönöm Balogh Andrásnak, Bibor Istvánnak, Czövek Attilának, Csiszér Antalnak, Csizmadia Gábornak, Csorba Csabának, Dákó Balázsnak, Ódor János Gábornak, Patton Gábornak, Szabó Máténak és Torma Istvánnak, hogy kéziratot anyagaikat megismerhettem.

Irodalom

- BÁMÉ Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
- Bibor 2013 Bibor István: Pincehely határának régészeti topográfiája. BA Szakdolgozat, SzTE BTK. Kézirat. Szeged 2013.
- Blóz 1998 Blóz Gizella: Dr. Novák Sándor élete és munkássága (II. rész). Paksi Tükör 5 (1998) 2. sz. 1-13.
- Czajlik et al. 2008 Czajlik Zoltán – Bödöcs András – Ďurkovič Éva – Rupnik László – Winkler Móni: Légitrégészeti kutatások Magyarországon 2007-ben (Rövid beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézetének Térinformatikai Kutatólaboratóriumában végzett munkáról). Régészeti Kutatások Magyarországon 2007 (2008) 121-144.
- Czajlik et al. 2010 Czajlik, Zoltán – Czövek, Attila – Csippán, Péter – Holl, Balázs – Magyar, Enikő – Szöllősi, Szilvia – Rupnik, László – Timár, Lőrinc: Archaeological and palaeoenvironmental data on Late Iron Age settlements in Southeastern Transdanubia (Tolna County). In: Iron Age communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9-11 October 2009. Ed. Sándor Berecki. Cluj-Napoca 2010, 149-170.
- Czajlik et al. 2012 Czajlik, Zoltán – Király, Géza – Czövek, Attila – Holl, Balázs – Brolly, Gábor: The Application of Remote Sensing Technology and Geophysical Methods in the Topographic Survey of Early Iron Age Burial Tumuli in Transdanubia. In: Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, October 2011. Ed. Sándor Berecki. Cluj 2012, 65-76.
- Czövek 2000 Czövek Attila: Fadd régészeti topográfiája. Szakdolgozat, SzTE BTK. Kézirat. Szeged 2000.
- Csanády 1997 Csanády György: Bátaszék története a honfoglalásig. In: Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig. Bátaszék monográfiája 1. Szerk. Dobos Gyula. H. n. 1997, 37-75.
- Cserna – Kaczián 1986 Cserna Anna – Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna megyéről. Szekszárd 1986.
- Csiszér 1995 Csiszér Antal: Aparhant és környéke a kőkortól a római kor hanyatlásáig. Kézirat. WMMM Rég. Ad. 547-96.
- Csizmadia 1990 Csizmadia Gábor: Paks és környékének településtörténete az őskortól a Mohácsi Vészig. Szakdolgozat, JPTE TKK. Kézirat. Pécs 1990.
- Csorba 1970 Csorba Csaba: Régészeti megfigyelések a Kelet-Dunántúl településtörténetéhez (Régészeti megfigyelések a kelet-dunántúli besenyő településekhez). Szakdolgozat, ELTE BTK. Kézirat. Budapest 1970.
- Csorba 1972 Csorba Csaba: A Sárvíz mente településtörténete a X-XVII. században. Tanulmányok Tolna megye történetéből 3 (1972) 49-91.
- Dákó 2014 Dákó Balázs: A Murgai-víz völgyének régészeti topográfiája. BA Szakdolgozat, PTE BTK. Kézirat. Pécs 2014.
- Gaál 1977 Gaál Attila: Tolna vármegye múzeumának megalakulása és közművelődési tevékenysége a század első évtizedeiben. BÁMÉ 6-7 (1975–1976) [1977] 3-28.
- Gaál – Köhegyi 1973-1977 Gaál Attila – Köhegyi Mihály: Tolna megye Pesty Frigyes Helynévtárában. I. BÁMÉ 2-3 (1971–72) [1973] 271-332; II. uo. 4-5 (1973–74) [1975] 297-339; III. uo. 6-7 (1975–76) [1977] 279-360.
- Gaál – Köhegyi 1974 Gaál Attila – Köhegyi Mihály: Tolna megyei tapasztalatok Pesty Frigyes helynévtárának hasznosíthatóságáról a középkori településtörténeti kutatásokban. In: A településtörténeti kutatás módszerei. Az MTA VEAB Településtörténeti Szakbizottsága

- által 1973. dec. 11-12-én rendezett tudományos ülészekhez kapcsolódó korreferátumok és hozzászólások. Összeáll. Müller Róbert. Veszprém 1974, 41-54.
- Gaál – Kőhegyi 1984 Gaál Attila – Kőhegyi Mihály: Tolna megye földrajzi nevei régészszemmel. Dunatáj 7 (1984) 1. sz. 58-67.
- Gerecse 1906 Gerecse Péter: A műemlékek helyrajzi irodalma. Magyarország műemlékei 2. Budapest 1906.
- Hódi 2002 Hódi István: Az öreg tölgy mesél: Gemenc. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 10 (2002) 289-385.
- K. Németh 2001 K. Németh András: A Sió–Kapos–Koppány-köz és a Koppány-mente középkori települései. Szakdolgozat, ELTE BTK. Kézirat. Budapest 2001.
- K. Németh 2005 K. Németh András: Ami a megyemonográfiából kimaradt. Wosinsky Mór régészeti kérdőíveinek kiadatlan, középkoros vonatkozásai. In: Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2005, 131-144.
- K. Németh 2011a K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. Pécs 2011.
- K. Németh 2011b K. Németh András: A középkori Tolna megye egyházi topográfiájának módszertani tapasztalatai. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kóvári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 35-42.
- Kaiser 2005 Kaiser László: Éri István. Egy aprópénzen vett régész emlékezései. Életinterjú. Budapest 2005.
- Kiss 2000 Kiss Tünde: A Sió völgy későkelta és koracsászárkori településtörténetének vázlatja. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 22 (2000) 371-431.
- Lóki – Szabó – Visy 2011 Lóki Róbert – Szabó Máté – Visy Zsolt: A PTE kutatócsoportja által felmért lelőhelyek katalógusa. In: A Danube Limes Program régészeti kutatásai 2008–2011 között. Szerk. Visy Zsolt. Pécs 2011, 53-99.
- Miklós 2007 Miklós Zsuzsa: Tolna megye várai. Varia Archaeologica Hungarica XXII. Budapest 2007.
- Munkaterv (évszám) A Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum ... évi munkaterve. Kézirat.
- Ódor 1992-1994 Ódor János Gábor: Terepbejárás napló. Simontornya. 1992–1994. Kézirat.
- Papp 2000 Papp István: A Tamási járás évszázadai. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Torma István. Tamási 2000.
- Patton 1998 Patton Gábor: Elpusztult középkori kolostorok Baranya és Tolna megyékben. Szakdolgozat, ELTE BTK. Kézirat. Budapest 1998.
- Rég. Ad. Régészeti Adattár
- Rómer 1999 Valter Iona: Rómer Flóris jegyzőkönyvei elé. In: Rómer Flóris jegyzőkönyvei. Somogy, Veszprém és Zala megye (1861). Forráskiadványok II. Szerk. Uő. Budapest 1999, 9-12.
- Szabó 2009 Szabó Máté: Újabb lelőhelyek Tolna megye nyugati határán (A régészeti topográfiában rejlő lehetőségek bemutatása Nak, Lápafő, Várong mintaterületen). Szakdolgozat, PTE BTK. Kézirat. Pécs 2009.
- Szabó – Szécsi 1994 Szabó Géza – Szécsi Attila: Bölske határának régészeti lelőhelyei. In: Múlt és jelen Bölskén. Régészeti, történeti, természettudományi és néprajzi kutatások, tanulmányok a falu életéből. Bölskei Tanulmányok 1. Szerk. Szabó Géza. Bölske 1994, 69-114.
- Torma 1961–1964 Torma István: Terepbejárás napló (Koppány–Kapos–Sió-völgy). I-VI. Kézirat. Budapest 1961–1964.
- Torma 1964 A Koppány- és Kaposvölgy őskori települései. Szakdolgozat, ELTE. Kézirat. Budapest 1964.

Visy 2000 Visy Zsolt: A Ripa Pannonica Magyarországon. Budapest 2000.
Vizi 2011 Vizi Márta, Terepbejárások Decs–Ete mezőváros (Tolna megye)
területén. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70.
születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 85-98.
WMMM Wosinsky Mór Megyei Múzeum (Szekszárd)
Wosinsky 1896 Wosinsky Mór: Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig.
I-II. Budapest 1896.